

Physical Development Planning

Spring (2026) Vol.13(1).(series41):1-14

DOI: [10.30473/psp.2026.78021.2814](https://doi.org/10.30473/psp.2026.78021.2814)

E-ISSN: 2645-548X

P-ISSN: 2645-5471

Physical Development of Urban Spiritual Spaces for the Restoration of Civic Spirit: A Case Study of the Cemeteries of Zahedan City

Farahnaz Gorgij¹, Ahmad Hami^{*2}, Saadollah Alizadeh Ajirlo³, Zanyar Samadi-Todar⁴

1. M.Sc in Landscape Engineering, Faculty of Agriculture, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

2. Associate Professor, Department of Landscape Engineering, Faculty of Agriculture, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

3. Associate Professor, Department of Landscape Engineering, Faculty of Agriculture, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

4. M.Sc in Landscape Engineering, Faculty of Agriculture, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

*Correspondence

Ahmad Hami

E-mail: Hami@tabrizu.ac.ir

Received: 26/Apr/2026

Accepted: 6/Jun//2026

How to cite

Gorgij, F., Hami, A., Alizadeh Ajirlo, S., & Samadi-Todar, Z. (2026). Physical Development of Urban Spiritual Spaces for the Restoration of Civic Spirit: A Case Study of the Cemeteries of Zahedan City. *Physical Development Planning*, 13 (1), 41, 1-14.
(DOI:[10.30473/psp.2026.78021.2814](https://doi.org/10.30473/psp.2026.78021.2814))

ABSTRACT

Introduction

While most studies on restorative environments have focused on urban green spaces, parks, and gardens, the role of cemeteries as spiritual and restorative spaces in Iranian cities, particularly within hot and arid climates, has received limited attention. This study aims to investigate the restorative potential of cemeteries and identify the environmental, spiritual, and landscape-related factors influencing visitors' psychological restoration, using Behesht-e Mohammad Rasoul Allah Cemetery in Zahedan as a case study.

Methodology

The research employed an Exploratory Sequential Mixed Methods design. In the qualitative phase, 59 semi-structured interviews were conducted with cemetery visitors, and the data were analyzed using thematic analysis. In the quantitative phase, the extracted themes were transformed into dichotomous variables and examined using the Chi-square goodness-of-fit test in SPSS.

Results

The findings revealed that among the components of Attention Restoration Theory (ART), "Being Away" (84.7%; $\chi^2 = 28.49$, $p < 0.001$), "Compatibility" (76.3%; $\chi^2 = 16.28$, $p < 0.001$), and "Fascination" (74.6%; $\chi^2 = 14.25$, $p < 0.001$) had significant effects on visitors' restorative experiences, whereas "Extent" was not statistically significant ($p = 0.091$). In addition, four emergent themes were identified, including "Leisure Activities" (83.1%), "Sacralization" (76.3%), "Ritual Expression" (72.9%), and "Altruism" (54.2%), of which the first three were statistically significant ($p < 0.001$).

Discussion and Conclusion

The results indicate that psychological restoration in the studied cemetery is not solely dependent on natural elements. Rather, factors such as silence, solitude, spirituality, reminders of mortality, and reflection on life play a substantial role in enhancing visitors' psychological restoration.

KEY WORDS

Physical Development, Green Landscape, Urban Cemeteries, Spiritual Recovery, Urban Spiritual Spaces.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Urbanization has substantially transformed the spatial and social structures of contemporary cities, leading to the gradual marginalization of cemeteries from integral urban spaces into isolated burial grounds. Traditionally, cemeteries have functioned not only as places of interment but also as cultural landscapes, repositories of collective memory, and spaces for spiritual reflection. However, contemporary urban planning has largely overlooked their broader psychological, social, and environmental functions.

Previous research on restorative environments has primarily focused on urban parks, forests, gardens, and other natural landscapes, demonstrating their positive effects on stress reduction, attention restoration, and mental well-being. Attention Restoration Theory (ART) identifies four essential components of restorative environments: Being Away, Fascination, Compatibility, and Extent. While these concepts have been extensively examined in green spaces, little attention has been given to cemeteries despite their unique characteristics, including silence, tranquility, historical identity, and opportunities for contemplation.

Recent studies suggest that cemeteries may serve as valuable components of urban green infrastructure and public open spaces, yet evidence from Middle Eastern countries, particularly Iran, remains scarce. Moreover, most previous investigations have emphasized physical landscape qualities while overlooking the interaction between environmental, cultural, and spiritual dimensions that contribute to psychological restoration.

This study addresses this gap by investigating the restorative capacity of Behesht-e Mohammad Rasoul Allah Cemetery in Zahedan, Iran, located within a hot-arid climatic region. The research aims to examine whether cemeteries function as restorative environments beyond their burial role and to identify the environmental, landscape, and spiritual factors influencing visitors' psychological restoration. Furthermore, the study explores whether restorative experiences emerge solely from natural landscape elements or whether cultural and religious meanings also contribute significantly to visitors' well-being.

Methodology

This research employed an Exploratory Sequential Mixed Methods design, allowing qualitative findings to inform the subsequent quantitative analysis:

- **Qualitative Phase**

The qualitative phase consisted of 59 semi-structured interviews conducted with cemetery visitors selected through purposive and convenience sampling to maximize diversity regarding age, gender, and social background. Data collection continued until theoretical saturation was achieved, which occurred after approximately 30 interviews; however, interviewing was extended to enhance the robustness of the findings. One interview was excluded due to poor recording quality, resulting in a final sample of 59 participants.

Interviews were conducted during different times of the day and week following informed consent. Each interview lasted approximately eight minutes and was fully transcribed. Data were analyzed using Braun and Clarke's (2006) thematic analysis framework, involving familiarization, open coding, categorization, theme development, and thematic mapping. To improve reliability, independent coding by two researchers and data triangulation were employed. The thematic analysis identified themes corresponding to the four components of ART alongside several emergent themes reflecting the cultural and spiritual characteristics of the cemetery.

- **Quantitative Phase**

In the quantitative phase, the identified themes were transformed into binary variables indicating the presence or absence of each theme within individual interviews. Frequencies

were analyzed using the Chi-square goodness-of-fit test in SPSS (Version 26) to determine whether observed frequencies differed significantly from expected distributions. Statistical significance was evaluated at $p < 0.05$.

Results

The findings demonstrate that the cemetery possesses considerable restorative potential despite its relatively limited green infrastructure.

Among the four ART components, *Being Away* emerged as the strongest restorative dimension, reported by 84.7% of participants and showing a statistically significant effect ($\chi^2 = 28.49$, $p < 0.001$). Participants frequently described the cemetery as a place to escape everyday pressures, reflect upon life, and experience emotional relief. The second most influential component was *Compatibility* (76.3%; $\chi^2 = 16.28$, $p < 0.001$), indicating that visitors perceived the cemetery as an environment capable of satisfying emotional and psychological needs such as relaxation, solitude, decision-making, and coping with grief. *Fascination* also demonstrated a significant restorative role (74.6%; $\chi^2 = 14.25$, $p < 0.001$). Interestingly, fascination was not primarily associated with visual landscape aesthetics but rather with silence, remembrance, spiritual contemplation, and emotional reflection. Conversely, *Extent* was not statistically significant (61%; $p = 0.091$), suggesting that visitors were less concerned with opportunities for exploration or spatial complexity than with the emotional and spiritual qualities of the environment.

Beyond the traditional ART dimensions, thematic analysis identified four additional restorative themes:

- **Leisure Activities** (83.1%; $p < 0.001$)
- **Sacralization** (76.3%; $p < 0.001$)
- **Ritual Expression** (72.9%; $p < 0.001$)
- **Altruism** (54.2%; $p = 0.515$, not significant)

These findings indicate that cultural and religious practices substantially enrich visitors' restorative experiences. Analysis of visitation purposes further revealed that Quran recitation and praying for the deceased represented the most common motivation (55.9%), followed by overcoming loneliness (18.6%), funeral participation (10.2%), watering plants (10.2%), and attending memorial ceremonies (5.1%). The distribution of visitation purposes differed significantly from expected frequencies ($\chi^2 = 50.40$, $p < 0.001$).

Discussion and Conclusion

This study demonstrates that urban cemeteries can function as restorative environments even when natural landscape elements are relatively limited. Unlike conventional restorative environments that primarily rely on vegetation and biodiversity, the restorative qualities of the investigated cemetery were largely derived from its spiritual atmosphere, cultural symbolism, silence, and opportunities for contemplation. The prominence of *Being Away* suggests that visitors experience psychological distancing from everyday stress through reflection on mortality and life priorities rather than through immersion in nature alone. Similarly, *Compatibility* reflects the cemetery's ability to accommodate visitors' emotional needs by providing an environment conducive to peace, remembrance, and personal reflection.

The interpretation of *Fascination* differs from previous studies conducted in urban parks and forests. Rather than visual stimulation or biodiversity, fascination emerged through spiritual experiences, memories of deceased relatives, and emotional engagement with the sacred landscape. These findings suggest that the mechanisms proposed by Attention Restoration Theory may operate differently within culturally and spiritually meaningful environments. The absence of significance for *Extent* indicates that visitors generally pursue purposeful and relatively short visits rather than exploration, reducing the importance of spatial complexity.

Perhaps the most important contribution of this research is the identification of *Sacralization*, *Ritual Expression*, and *Leisure Activities* as additional restorative dimensions beyond the traditional ART framework. These themes demonstrate that restoration in religious and cultural contexts cannot be fully explained through environmental characteristics alone but instead emerges through interactions among landscape, spirituality, collective memory, and social practices. From a planning perspective, the findings support recognizing cemeteries as components of urban mental health infrastructure and spiritual public spaces rather than merely burial facilities. Improving landscape quality through climate-appropriate vegetation, enhancing pedestrian pathways and seating areas, preserving tranquility, and facilitating religious and commemorative activities may substantially strengthen their restorative capacity. This research expands the theoretical understanding of restorative environments by demonstrating that psychological restoration in hot-arid urban settings may arise as much from spiritual and cultural meanings as from natural landscape characteristics. These findings provide valuable implications for urban planners, landscape architects, and policymakers seeking to develop more inclusive and culturally responsive approaches to urban health and well-being.

Keywords: Physical Development, Green Landscape, Urban Cemeteries, Spiritual Recovery, Urban Spiritual Spaces.

Author Contributions

- **First author:** Writing – original draft, Writing – review & editing, Conceptualization, Methodology, Formal analysis, Data curation, Investigation, Visualization.
- **Second author:** Writing – review & editing, Supervision, Validation, Conceptualization, Investigation, Data curation, Visualization.
- **Third author:** Writing – review & editing, Methodology, Validation, Resources, Investigation, Supervision.
- **Fourth author:** Writing – review & editing, Visualization, Software, Methodology, Investigation.

Data Availability Statement

Not applicable.

Acknowledgements

We would like to thank the Vice Chancellor for Research of the University of Tabriz for their moral support in carrying out this research.

Ethical considerations

The authors declare that their Institutional Ethics Committee confirmed that no ethical review was required for this study. Written informed consent for participation was not required because all participants' data were anonymized before the statistical analyses were conducted.

Funding

This research benefited from the financial support of the authors.

Conflict of interest

The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

توسعه کالبدی فضاهای معنوی شهری به منظور بازیابی روحیه شهروندی مورد مطالعه: آرامستان‌های شهر زاهدان

فرحناز گرگیج^۱، احمد حامی^{۲*}، سعداله علیزاده اجیرلو^۳، زانیار صمدی تودار^۴

چکیده

در حالی که بیشتر مطالعات محیط‌های ترمیمی بر فضاهای سبز شهری، پارک‌ها و باغ‌ها متمرکز بوده‌اند، نقش آرامستان‌ها به عنوان فضاهای معنوی و ترمیمی در بستر شهرهای ایران، به‌ویژه در اقلیم‌های گرم و خشک، کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. پژوهش حاضر با هدف تبیین ظرفیت ترمیمی آرامستان و شناسایی مؤلفه‌های محیطی، معنوی و منظرین مؤثر بر بازیابی روحیه بازدیدکنندگان، آرامستان بهشت محمد رسول‌الله (ص) زاهدان را مطالعه کرده است. این پژوهش با بهره‌گیری از طرح آمیخته اکتشافی متوالی انجام شد. در مرحله کیفی، ۵۹ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با مراجعه‌کنندگان آرامستان انجام و داده‌ها با روش تحلیل مضمون تحلیل شدند. در مرحله کمی، مضامین استخراج‌شده به متغیرهای دوحالتی تبدیل و با آزمون نیکویی برازش کای‌دو در نرم‌افزار SPSS مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتایج نشان داد که از میان مؤلفه‌های نظریه بازیابی توجه، «دور بودن» با فراوانی ۸۴/۷ درصد ($\chi^2=28/49$ ، $p<0/001$)، «سازگاری» با فراوانی ۷۶/۳ درصد ($\chi^2=16/28$ ، $p<0/001$) و «شگفتی» با فراوانی ۷۴/۶ درصد ($\chi^2=14/25$ ، $p<0/001$) دارای اثر معنادار در تجربه بازیابی روحیه بازدیدکنندگان هستند؛ در حالی که مؤلفه «محدوده» معنادار نبود ($p=0/091$). همچنین چهار مضمون اکتشافی شامل «اوقات فراغت» (۸۳/۱ درصد)، «تقدس‌بخشی» (۷۶/۳ درصد)، «تجلی آیین» (۷۲/۹ درصد) و «نوع‌دوستی» (۵۴/۲ درصد) شناسایی شد که سه مورد نخست از نظر آماری معنادار بودند ($p<0/001$). یافته‌ها نشان دادند که تجربه ترمیم روانی در آرامستان مورد مطالعه صرفاً متکی بر عناصر طبیعی نیست، بلکه مؤلفه‌هایی نظیر سکوت، خلوت، معنویت، یادآوری مرگ و تأمل در زندگی نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در بازیابی روحیه ایفا می‌کنند.

واژگان کلیدی

توسعه کالبدی، منظر سبز، آرامستان‌های شهری، بازیابی روحیه، فضاهای معنوی شهری

۱. کارشناسی ارشد مهندسی فضای سبز، گروه مهندسی فضای سبز، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
۲. دانشیار گروه مهندسی فضای سبز، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
۳. دانشیار گروه مهندسی فضای سبز، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
۴. کارشناسی ارشد مهندسی فضای سبز، گروه مهندسی فضای سبز، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

نویسنده مسئول: احمد حامی

رایانامه: Hami@tabrizu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۶

استناد به این مقاله:

گرگیج، فرحناز؛ حامی، احمد؛ علیزاده اجیرلو، سعداله و صمدی تودار، زانیار. (۱۴۰۵). توسعه کالبدی فضاهای معنوی شهری به منظور بازیابی روحیه شهروندی مورد مطالعه: آرامستان‌های شهر زاهدان. *برنامه‌ریزی توسعه کالبدی*، ۱۱(۱)، ۴۱-۱۴.

(DOI: 10.30473/psp.2026.78021.2814)

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۳ ©. ناشر این مقاله، دانشگاه پیام نور است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

This is an open access article under the CC BY (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

رشد شتابان شهرنشینی، توسعه کالبدی شهرها و پیوستگی تدریجی روستاها با مراکز شهری، ساختار فضایی و اجتماعی شهرها را دگرگون کرده است (سازمان ملل^۱، ۲۰۱۴؛ سازمان بهداشت جهانی^۲، ۲۰۲۱). یکی از پیامدهای این تحولات، تغییر جایگاه آرامستان‌ها در نظام فضایی شهر است؛ به گونه‌ای که این فضاها که در گذشته بخشی جدایی‌ناپذیر از حیات اجتماعی، فرهنگی و معنوی شهر محسوب می‌شدند، امروزه عمدتاً به حاشیه رانده شده و کارکرد آن‌ها به مکانی صرفاً عملکردی برای تدفین تقلیل یافته است (ابرقویی فرد و واحدی، ۱۳۹۶؛ جوادی‌پور و پودینه، ۱۳۹۵). این روند در حالی رخ داده که آرامستان‌ها از دیرباز نه تنها به عنوان محل دفن، بلکه به عنوان بخشی از حافظه تاریخی، هویت فرهنگی و پیوند میان زندگی و مرگ در جوامع انسانی شناخته می‌شده‌اند (بهادری، ۱۳۸۷؛ حقیر و شوهانی‌زاده، ۱۳۹۰؛ نورد و همکاران^۳، ۲۰۱۷).

در بسیاری از شهرهای معاصر، نگرش‌های منفی نسبت به مرگ و غلبه رویکردهای صرفاً فنی و خدماتی در برنامه‌ریزی شهری، موجب شکل‌گیری فضاهایی شده است که به جای ایجاد آرامش و تأمل، احساس ترس، ناامنی و گسست از محیط شهری را القا می‌کنند (سلامی عراقی و ملک‌افضلی، ۱۳۹۵؛ دانش و فرشچی، ۱۳۹۶؛ شکری، ۱۳۹۵). این در حالی است که از منظر فرهنگ اسلامی، مرگ نه پایان زندگی، بلکه مرحله‌ای از تداوم حیات تلقی می‌شود و آرامستان می‌تواند بستری برای تأمل، خودشناسی و آرامش روانی باشد (مسعودی‌اصل، ۱۳۹۴؛ درینی، ۱۳۹۵). از این رو، کیفیت محیطی و منظر آرامستان‌ها تنها مسئله‌ای کالبدی نیست، بلکه با ابعاد روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی زندگی شهری نیز ارتباط دارد.

مطالعات حوزه سلامت محیطی و روان‌شناسی محیط نشان داده‌اند که فضاهای سبز شهری نقش مهمی در کاهش استرس، بازیابی توجه، ارتقای رفاه ذهنی و تقویت تعاملات اجتماعی دارند (کاپلان^۴، ۲۰۰۱؛ گیانفردی و همکاران^۵، ۲۰۲۱؛ کالاکان و همکاران^۶، ۲۰۲۱؛ صمدی تودار و همکاران^۷، ۲۰۲۵؛ یانگ و همکاران^۸، ۲۰۲۱؛ صمدی تودار و پناهی راد، ۱۴۰۴؛ استل بورت و همکاران^۹، ۲۰۲۲؛ دای و همکاران^{۱۰}، ۲۰۲۲؛ صمدی تودار و همکاران، ۱۴۰۳؛ صمدی تودار و حامی^{۱۱}، ۲۰۲۵؛ حامی و همکاران^{۱۲}، ۲۰۲۵ الف و ب). بر اساس نظریه بازیابی توجه، محیط‌های طبیعی با فراهم کردن فرصت «دور شدن ذهنی» از فشارهای روزمره، زمینه بازسازی ظرفیت‌های شناختی و کاهش خستگی ذهنی را فراهم می‌کنند (کاپلان و پترسون^{۱۳}، ۱۹۹۳). همچنین پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ویژگی‌هایی نظیر تنوع گیاهی، حضور عناصر طبیعی، قابلیت اختفا و کیفیت فضایی محیط، نقش تعیین‌کننده‌ای در تجربه بازیابی روحی افراد دارند (وان دن برگ و همکاران^{۱۴}، ۲۰۱۴؛ استیگسداتر و همکاران^{۱۵}، ۲۰۱۷؛ فنگ و استل بورت^{۱۶}، ۲۰۱۸؛ حامی و همکاران، ۱۴۰۳ و ۱۴۰۴؛ پاپاسترگیو و همکاران^{۱۷}، ۲۰۲۵).

¹ United Nations, 2014

² WHO, 2021

³ Nordh et al. 2017

⁴ Kaplan, 2001

⁵ Gianfredi et al. 2021

⁶ Callaghan et al. 2021

⁷ Samadi-Todar et al., 2025

⁸ Yang et al. 2021

⁹ Astel-Burt et al 2022

¹⁰ Dai et al., 2022

¹¹ Samadi-Todar and Hami, 2025

¹² Hami et al., 2025a, b

¹³ Kaplan and Peterson, 1993

¹⁴ van den Berg et al., 2014

¹⁵ Stigsdotter et al., 2017

¹⁶ Feng and Astell-Burt, 2018

¹⁷ Papastergiou et al., 2025

با وجود این، بخش عمده مطالعات مربوط به محیط‌های ترمیمی بر فضاهایی نظیر پارک‌ها، باغ‌ها، جنگل‌های شهری، موزه‌ها و صومعه‌ها متمرکز بوده است (کاپلان و همکاران^۱، ۱۹۹۳؛ اولیت و همکاران^۲، ۲۰۰۵؛ پاکر و بوند^۳، ۲۰۱۰؛ وانگ^۴، ۲۰۱۹). در مقابل، آرامستان‌ها با وجود برخورداری از ویژگی‌هایی همچون سکوت، نظم فضایی، پوشش گیاهی، هویت تاریخی (یلماز و همکاران^۵، ۲۰۱۸؛ لکی و همکاران^۶، ۲۰۱۹) و ظرفیت بالای تأمل و خلوت‌گزینی، کمتر به‌عنوان محیطی ترمیمی مورد توجه قرار گرفته‌اند. پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه نشان می‌دهند که آرامستان‌ها می‌توانند فراتر از کارکرد تدفین، به‌عنوان بخشی از زیرساخت سبز شهری، فضای عمومی و مکانی برای تجربه آرامش و بازاندیشی عمل کنند (فرانسیس و همکاران^۷، ۲۰۰۰؛ اونس و همکاران^۸، ۲۰۱۷؛ گاربالو^۹، ۲۰۱۸؛ نورد و سونس^{۱۰}، ۲۰۱۸). به‌عنوان نمونه، نورد و همکاران (۲۰۱۷) نشان دادند که تجربه بازدیدکنندگان از آرامستان با مؤلفه‌های شناخته‌شده محیط‌های ترمیمی همخوانی دارد و ویژگی‌هایی نظیر سکوت، آرامش و امکان تأمل در این فضاها برجسته است. همچنین ال‌اکل و همکاران^{۱۱} (۲۰۱۸) دریافتند که وجود فضای سبز، سازمان‌یافتگی، نگهداری مناسب و احساس دوری از تنش‌های روزمره از مهم‌ترین عوامل ترجیح و ادراک مثبت آرامستان‌های شهری است. طالبی و همکاران (۲۰۲۲؛ ۱۴۰۲) با بررسی آرامستان‌های تاریخی و پیرامونی شهر مشهد نشان دادند که این فضاها، فراتر از کارکرد تدفینی، دارای ظرفیت‌های فرهنگی، مذهبی و گردشگری قابل توجهی هستند. یافته‌های آنان بیانگر آن است که توسعه و تقویت ارتباط فضایی و عملکردی آرامستان‌ها با کانون‌های مذهبی و شهری، می‌تواند به شکل‌گیری نواحی فرهنگی - یادمانی، ارتقای هویت فرهنگی، افزایش سرزندگی شهری و توسعه گردشگری فرهنگی و مذهبی منجر شود.

در ایران نیز پژوهش‌های متعددی بر اهمیت فرهنگی، اجتماعی و منظرین آرامستان‌ها تأکید کرده‌اند، اما تمرکز اصلی آن‌ها بیشتر بر احیای هویت تاریخی، ارتقای کیفیت بصری، ساماندهی کالبدی و نقش این فضاها در توسعه پایدار شهری بوده است (حقیر و شوهانی‌زاده، ۱۳۹۰؛ وحیدزادگان و همکاران، ۱۳۹۲؛ دانش و فرشچی، ۱۳۹۵؛ احمدی چگنی و غفاری، ۱۳۹۵؛ امیری و حقیقت‌بین، ۱۳۹۶). این مطالعات عواملی نظیر هویت تاریخی، معنویت، حضور آب و پوشش گیاهی، خوانایی فضایی و تنوع کارکردی را در ارتقای کیفیت منظر آرامستان مؤثر دانسته‌اند، اما کمتر به سازوکارهای ادراک محیطی و نقش آن‌ها در بازیابی روانی بازدیدکنندگان پرداخته‌اند.

بنابراین، مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که اگرچه ظرفیت‌های فرهنگی، تاریخی، اکولوژیک و کالبدی آرامستان‌ها به‌خوبی مورد توجه قرار گرفته است، اما هنوز شناخت محدودی از نحوه تأثیر مؤلفه‌های محیطی آرامستان بر ادراک کاربران و تجربه بازیابی روانی آنان وجود دارد. به‌ویژه در بستر شهرهای ایران، پژوهش‌های اندکی به بررسی آرامستان به‌عنوان فضای سبزی ترمیمی و معنوی پرداخته‌اند که بتواند هم‌زمان پاسخگوی نیازهای روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی شهروندان باشد. نوآوری این پژوهش در تلفیق نظریه بازیابی توجه با ابعاد معنوی و فرهنگی آرامستان و ارائه شواهد تجربی از یک آرامستان واقع در اقلیم گرم و خشک است؛ موضوعی که در مطالعات پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته است. نتایج می‌تواند مبنایی برای برنامه‌ریزی و طراحی آرامستان‌ها به‌عنوان بخشی از زیرساخت سلامت روان و فضاهای معنوی شهری باشد.

بر این اساس، پژوهش حاضر با تمرکز بر آرامستان بهشت محمد رسول‌الله زاهدان، در پی بررسی ظرفیت آرامستان به‌عنوان یک محیط ترمیمی شهری و شناسایی مؤلفه‌های محیطی و منظرین مؤثر بر بازیابی روحیه بازدیدکنندگان است. همچنین این پژوهش به دنبال تحلیل نحوه ادراک مراجعان از آرامستان به‌عنوان فضایی معنوی، اجتماعی و ترمیمی و تبیین نقش عناصر طبیعی

¹ Kaplan et al, 1993

² Ouellette et al, 2005

³ Packer & Bond, 2010

⁴ Wang, 2019

⁵ Yilmaz et al. 2018

⁶ Löki et al., 2019

⁷ Francis et al., 2000

⁸ Evensen et al.2017

⁹ Grabalov, 2018

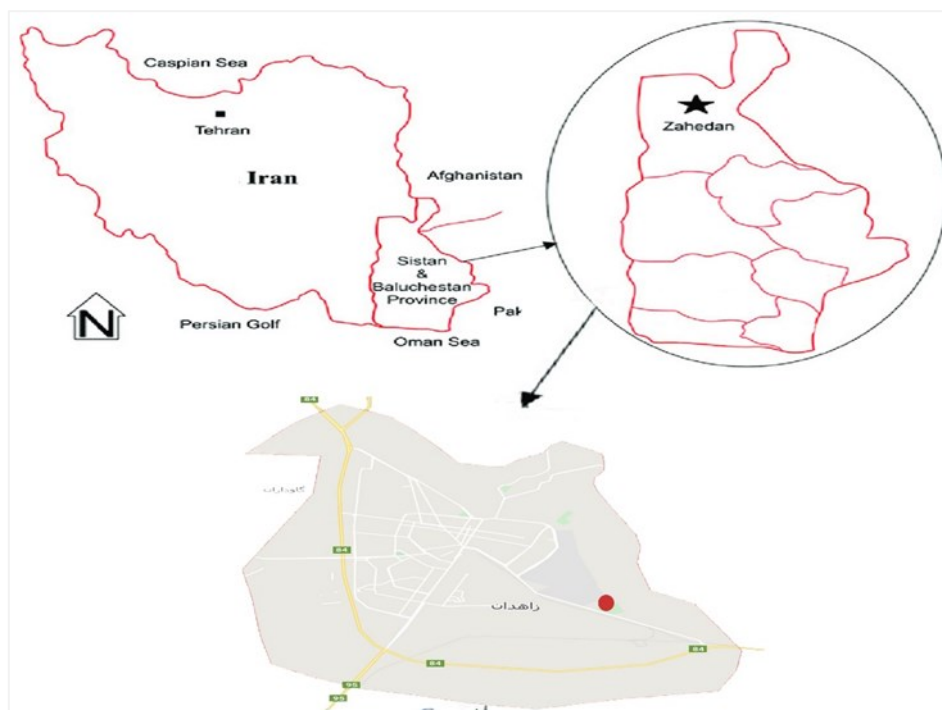
¹⁰ Nordh & Swense, 2018

¹¹ Al-Akl et al., 2018

و فضای سبز در ایجاد احساس آرامش، تعلق مکانی و کاهش تنش‌های روانی است. در این راستا، پژوهش حاضر به این پرسش‌ها پاسخ می‌دهد که: آیا آرامستان‌ها ظرفیت لازم برای بازیابی روحیه و کاهش تنش‌های روانی بازدیدکنندگان را دارند؟ مؤلفه‌های محیطی، منظرین و فضای سبز آرامستان چه نقشی در شکل‌گیری تجربه ترمیم روانی و احساس تعلق مکانی ایفا می‌کنند؟ و چگونه می‌توان از طریق ارتقای کیفیت محیطی این فضاها، کارکردهای اجتماعی و روان‌شناختی آن‌ها را تقویت کرد؟

داده‌ها و روش کار

شهر زاهدان مرکز استان سیستان و بلوچستان با مختصات جغرافیایی در ۶۰ درجه و ۵۱ دقیقه و ۲۵ ثانیه طول شرقی و ۲۹ درجه و ۳۰ دقیقه و ۴۵ ثانیه عرض شمالی در جنوب شرقی ایران قرار دارد. شهر زاهدان با کشور پاکستان مرز مشترک دارد. شهر زاهدان از نظر تقسیم‌بندی اقلیمی در منطقه بیابانی با اقلیم گرم و خشک در حاشیه‌ی فلات مرکزی ایران واقع شده است. متوسط بارش سالانه زاهدان طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۶۷ ۷۱/۴ میلی‌متر است. میانگین دمای سالانه در این شهر ۲۱/۰۶ درجه سانتی‌گراد. رطوبت نسبی سالانه در زاهدان ۳۲/۶۵ درصد است. جمعیت شهر زاهدان با توجه به آمار سال ۱۳۹۵ ایران برابر با ۵۶۷۴۴۹ نفر می‌باشد. برای این پژوهش آرامستان محمد رسول الله (ص) در جنوب شرقی زاهدان به عنوان نمونه موردی انتخاب گردید (شکل ۱).

شکل ۱: محدوده مورد مطالعه در پژوهش

این پژوهش از رویکرد آمیخته اکتشافی متوالی^۱ بهره گرفته است. در مرحله نخست، داده‌های کیفی از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری و تحلیل شدند و در مرحله دوم، نتایج حاصل از کدگذاری کیفی به متغیرهای کمی تبدیل و مورد آزمون آماری قرار گرفتند.

نمونه‌گیری به شیوه هدفمند و در دسترس انجام شد. مشارکت‌کنندگان از میان مراجعه‌کنندگان آرامستان بهشت محمد رسول الله (ص) زاهدان و از گروه‌های مختلف سنی، جنسیتی و اجتماعی انتخاب شدند تا حداکثر تنوع دیدگاه‌ها حاصل شود. فرآیند مصاحبه تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. بررسی هم‌زمان داده‌ها نشان داد که از حدود مصاحبه سی‌ام، کدها و مضامین اصلی به صورت مکرر تکرار می‌شوند و مفهوم یا مقوله جدیدی به دست نمی‌آید؛ بنابراین اشباع نظری در حدود ۳۰ مصاحبه حاصل شد. با این حال، به منظور افزایش استحکام یافته‌ها، اطمینان از پایداری الگوهای استخراج‌شده و فراهم شدن امکان تحلیل کمی فراوانی مضامین،

^۱ Exploratory Sequential Mixed Method

مصاحبه‌ها تا ۶۰ نفر ادامه یافت که در نهایت به دلیل کیفیت نامناسب فایل صوتی، یک مصاحبه حذف و ۵۹ مصاحبه در تحلیل نهایی مورد استفاده قرار گرفت.

مصاحبه‌ها در روزها و ساعات مختلف هفته (صبح، ظهر و عصر) انجام شد. پیش از آغاز مصاحبه، هدف پژوهش برای مشارکت‌کنندگان تشریح و رضایت آگاهانه آنان برای ضبط صدا اخذ گردید. میانگین زمان مصاحبه‌ها حدود ۸ دقیقه بود. تمامی مصاحبه‌ها به صورت کامل پیاده‌سازی و برای تحلیل آماده شدند.

برای افزایش اعتبار یافته‌ها از چند راهبرد استفاده شد. نخست، مثلث‌سازی داده‌ها^۱ از طریق مقایسه دیدگاه‌های گروه‌های مختلف مراجعه‌کنندگان صورت گرفت. دوم، تحلیل داده‌ها به صورت مستمر و هم‌زمان با گردآوری اطلاعات انجام شد تا امکان بازبینی و اصلاح مقوله‌ها فراهم گردد. سوم، پس از استخراج کدها و مقوله‌های اصلی، نتایج توسط دو پژوهشگر مستقل بازبینی و درباره موارد اختلاف نظر بحث و توافق حاصل شد.

به منظور ارزیابی پایایی کدگذاری^۲، بخشی از مصاحبه‌ها به صورت مستقل توسط دو کدگذار تحلیل شد و میزان توافق میان کدگذاران بررسی گردید. اختلاف‌های احتمالی از طریق بازبینی مجدد متن و اجماع پژوهشگران برطرف شد. همچنین تمامی مراحل کدگذاری، طبقه‌بندی و ادغام مقوله‌ها مستندسازی گردید تا قابلیت پیگیری و بازتولید فرایند تحلیل فراهم شود.

تحلیل داده‌های کیفی بر اساس روش تحلیل مضمون^۳ براساس رویکرد براون و کلارک^۴ (۲۰۰۶) انجام شد. در مرحله نخست، متن مصاحبه‌ها چندین بار مطالعه و کدگذاری باز انجام گرفت. سپس کدهای مشابه در قالب مفاهیم و مقوله‌های مشترک سازمان‌دهی شدند. در ادامه، از طریق مقایسه مداوم داده‌ها، مضامین اصلی استخراج و نقشه موضوعی پژوهش ترسیم شد.

نتایج تحلیل مضمون نشان داد که بخش عمده‌ای از کدهای استخراج‌شده با چهار مؤلفه اصلی نظریه بازیابی توجه و مقیاس کیفیت ترمیمی ادراک‌شده^۵ شامل «دور بودن»، «شگفتی»، «سازگاری» و «محدوده» انطباق دارند. همچنین چهار مضمون اکتشافی شامل «تجلی آیین»، «تقدس بخشی»، «نوع دوستی» و «اوقات فراغت» نیز از داده‌ها استخراج شد. پس از نهایی شدن کدگذاری، هر مصاحبه از نظر وجود یا عدم وجود هر یک از مضامین اصلی بررسی شد. به این ترتیب برای هر مضمون یک متغیر دوحالتی (وجود = ۱، عدم وجود = ۰) تعریف گردید. سپس فراوانی حضور هر مضمون در کل مصاحبه‌ها محاسبه شد. بنابراین داده‌های مورد استفاده در تحلیل آماری نه متن خام مصاحبه‌ها، بلکه فراوانی کدهای استخراج‌شده از تحلیل کیفی بودند.

برای بررسی معناداری توزیع فراوانی مضامین استخراج‌شده، از آزمون نیکویی برازش کای دو استفاده شد. این آزمون به دلیل ماهیت اسمی داده‌ها و هدف پژوهش در مقایسه فراوانی مشاهده‌شده هر مضمون با فراوانی مورد انتظار انتخاب گردید. پیش از اجرای آزمون، مفروضات آن شامل استقلال مشاهدات، طبقه‌بندی متقابل و کفایت فراوانی مورد انتظار در هر طبقه بررسی شد. در تمامی تحلیل‌ها سطح معناداری ۰/۰۵ در نظر گرفته شد. داده‌ها پس از کدگذاری در نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ وارد و تحلیل شدند.

شرح و تفسیر نتایج

در طول فرآیند برنامه‌نویسی در مرحله‌ی مفهوم‌بندی و کدگذاری ثانویه مفاهیمی آشکار شدند که به نظر می‌رسید با اجزای ترمیم مطابقت داشتند. پس ترجیح داده شد یک نقشه موضوعی ارتباط بین مفاهیم را مشخص کند و با استفاده از الگوها گروه‌بندی مفاهیم راحت‌تر انجام گیرد (براون و کلارک^۶، ۲۰۰۶).

شکل ۲ مفاهیم به‌دست‌آمده اصلی و ارتباط بین آن‌ها را تا این مرحله از پژوهش نشان می‌دهد. نقشه موضوعی که ۲۰ موضوع اصلی حاصل از کدگذاری ثانویه را نشان می‌دهد. مفاهیم در رابطه با احساسات شخصی و درونی افراد، نظرات در رابطه با محیط آرامستان، فعالیت‌های انجام‌گرفته و سایر را نشان می‌دهد. بعد از رسم این نقشه ارتباط مفاهیم مشترک راحت‌تر انجام گرفت. شکل

^۱ Data Triangulation

^۲ Inter-coder Reliability

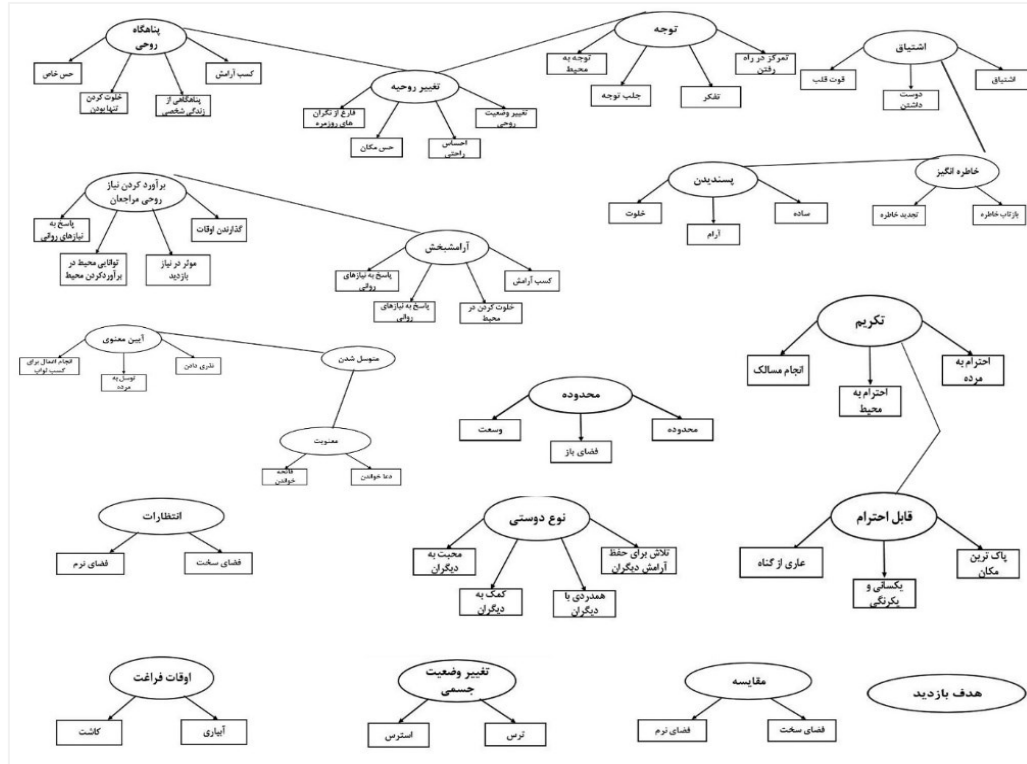
^۳ Thematic Analysis

^۴ PRS

^۵ Braun & Clark, 2006

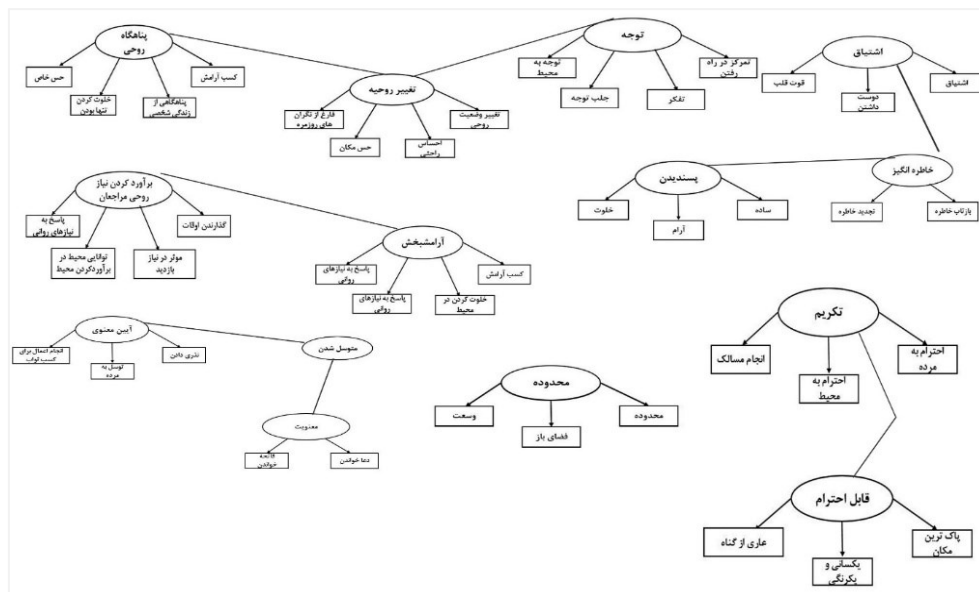
^۶ Braun & Clark, 2006

زیر ارتباط عوامل مشترک را نشان می‌دهد. موضوعات اصلی که ارتباط بیش‌تری از نظر معنا و مفهوم با یکدیگر داشتند حفظ و بقیه موارد حذف شدند. عوامل بازایی روحیه در بین مفاهیم کاملاً نمایان شدند. علاوه مفاهیم دیگری نیز وجود دارند که در مرحله بعد باید بررسی شود که آیا حضور این مفاهیم تصادفی است یا معنی‌دار؟

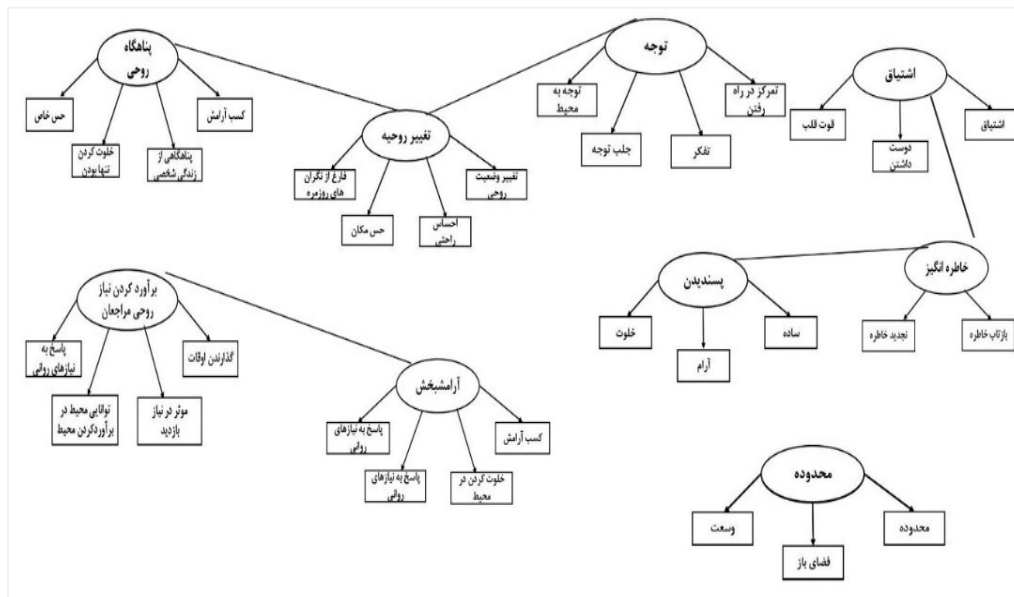
شکل ۲: نقشه موضوعی اولیه (۲۰ موضوع اصلی)

مطابق شکل ۳ عوامل اصلی که ارتباط با بازیابی روحیه داشتند نگه‌داری شدند و بقیه موارد به‌دست‌آمده به‌صورت جداگانه بررسی شدند.

شکل ۳: نقشه موضوعی ثانویه (۱۴ موضوع اصلی)

مطابق شکل ۴، عوامل اصلی که ارتباط با بازیابی روحیه داشتند نگهداری شدند و بقیه موارد به دست آمده به صورت جداگانه بررسی شدند. همان طور که در شکل ۴ مشاهده می شود، عوامل بازیابی روحیه روئیت و کدهای ثانویه در آخرین مرحله از این روش در جدول مقوله بندی جایگذاری شدند. «نقشه موضوعی» که در نهایت تولید شد یک مفهوم کلی از الگوهای داده و روابط بین آنها را نشان می دهد (براون و کلارک، ۲۰۰۶).

شکل ۴: نقشه موضوعی نهایی (۹ موضوع اصلی)

بر اساس کدگذاری مصاحبه ها، چهار مؤلفه اصلی بازیابی روحیه شامل «دور بودن»، «شگفتی»، «سازگاری» و «محدوده» استخراج شد. فراوانی و درصد مشاهده شده برای هر یک از این مؤلفه ها در جدول ۱ ارائه شده است.

نتایج نشان داد که مؤلفه «دور بودن» با فراوانی ۵۰ مورد (۸۴/۷ درصد) بیشترین فراوانی را در میان پاسخ های ثبت شده داشته است. پس از آن، مؤلفه های «سازگاری» با فراوانی ۴۵ مورد (۷۶/۳ درصد) و «شگفتی» با فراوانی ۴۴ مورد (۷۴/۶ درصد) قرار دارند. مؤلفه «محدوده» با فراوانی ۳۶ مورد (۶۱ درصد) کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده است.

طبق مطالعات انجام شده دیگر کدهای مربوط به دور بودن شامل: «فاصله گرفتن از یک وضعیت روانی قبلی» شخصی اظهار داشت: «اینجا میام یاد مرگ می افتم و میدونم که زندگی فانیه» (خانم ۴۵ ساله، مصاحبه شماره ۹) یا در مصاحبه دیگری «اینجا میام فکر می کنم که بیش تر به کارهام سروسامان بدم» (آقا، ۳۰ ساله، مصاحبه شماره ۷). در این مکان شخص به گونه ای از نگرانی های روزمره فارغ می شود. یا آرامستان به عنوان محیطی که توجه جلب می کند «اون قسمت چادر زدن و شب تا صبح قران می خوندند» (آقا، ۲۴ ساله، مصاحبه شماره ۳۳). دومین عامل با بیشترین فراوانی مربوط به «سازگاری» بود. سازگاری یعنی، محیط توانایی برآوردن نیازهای فرد را داشته باشد یا از فعالیت هایی که فرد خواهان انجام آن است، حمایت کند. از جمله کدهایی که برای سازگاری در نظر گرفتیم «کسب آرامش». تا زمانی که به آرامش برسیم اینجا می مونم» (خانم، ۴۰ ساله، مصاحبه شماره ۶) یا «رفع دل تنگی»، «زمانی که دل تنگ بشم قبرستون میام» (خانم ۳۸ ساله، مصاحبه شماره ۱۱) و یا «اگه مشکلی داشته باشم اینجا میام و قدم می زنم تا راه حلی پیدا کنم» (آقا ۳۹ ساله، مصاحبه شماره ۱۸). «موقعی که دل نگران باشم و آرامش رو بخوام میام» (خانم ۴۶ ساله، مصاحبه شماره ۴۶). عامل سوم «شگفتی» است طبق تعریف کپلان شگفتی یعنی «توجه غیرمستقیم»، «بازتاب خاطره»، «دوست داشتن» و «منبع جذابیت» «وقتی اینجا میام فقط به گذشته پسرم فکر می کنم» (آقای ۴۷ ساله، مصاحبه شماره ۴۵)؛ و یا «آرومه و آرامشش رو دوست دارم» (آقا ۳۳ ساله، مصاحبه شماره ۱۶). «آرامش خاصی داره» (آقا ۳۹ ساله، مصاحبه شماره ۱۸). «متفاوت با بقیه فضاهاست» (آقا ۲۷ ساله، مصاحبه شماره ۱۹). آخرین عامل از بازیابی روحیه «محدوده، وسعت و دامنه» است با توجه به اینکه داده های حاصل از محدوده و وسعت کم بود و طبق تعاریف یکسانشان هر دو را در یک دسته قرار دادیم (نورد و همکاران، ۲۰۱۷).

«محدوده»؛ یعنی مناطقی که دور از چشم نیستند ولی تصور می‌شوند «وسعت» یعنی، محیط به‌اندازه کافی توانایی اکتشاف را داشته باشد، کدهایی که برای این قسمت در نظر گرفتیم "اون قسمت کوه‌ها آسفالت بشه" (آقا ۶۸ ساله، مصاحبه شماره ۲۴). "اینجا به‌اندازه کافی بزرگ هست وقتی میام دلم باز میشه" (خانم ۴۰ ساله، مصاحبه شماره ۶). این‌ها کدهایی بودند که طبق PRS-11 بررسی شدند و توسط نرم افزار Spss مورد تحلیل کمی قرار گرفتند.

جدول ۱: تأثیر آرامستان بر بازیابی روحیه از دید مراجعه کنندگان

بعد	فراوانی	درصد
دور بودن	۵۰	۸۴/۷
شگفتی	۴۴	۷۴/۶
سازگاری	۴۵	۷۶/۳
محدوده	۳۶	۶۱

برای بررسی معناداری تفاوت میان فراوانی‌های مشاهده‌شده و فراوانی‌های مورد انتظار، آزمون برازندگی مجذور کای انجام شد. نتایج آزمون نشان داد که مؤلفه «دور بودن» ($\chi^2=28/49$, $p<0/001$)، «شگفتی» ($\chi^2=14/25$, $p<0/001$) و «سازگاری» ($\chi^2=16/28$, $p<0/001$) دارای تفاوت معنادار با فراوانی مورد انتظار هستند. در مقابل، مؤلفه «محدوده» ($\chi^2=2/86$, $p=0/91$) از نظر آماری معنادار نبود. بنابراین، یافته‌ها نشان می‌دهد که سه مؤلفه دور بودن، سازگاری و شگفتی بیشترین سهم را در پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان داشته‌اند، در حالی که مؤلفه محدوده از فراوانی کمتری برخوردار بوده است (جدول ۲).

جدول ۲: آزمون تک متغیری مجذور کای بازیابی روحیه

بعد	فراوانی مشاهده‌شده	فراوانی قابل‌انتظار	باقی‌مانده	کای اسکوتر	Df	سطح معنی‌دار	Phi
دور بودن	۵۰	۲۹/۵	۲۰/۵	۲۸/۴۹	۱	۰/۰۰۰	۰/۴۵
شگفتی	۴۴	۲۹/۵	۱۴/۵	۱۴/۲۵	۱	۰/۰۰۰	۰/۳۷
سازگاری	۴۵	۲۹/۵	۱۵/۵	۱۶/۲۸	۱	۰/۰۰۰	۰/۲۲
محدوده	۳۶	۲۹/۵	۶/۵	۲/۸۶	۱	۰/۰۹۱	۰/۱۲

از سوی دیگر علاوه بر مؤلفه‌های بازیابی روحیه، چهار متغیر اکتشافی دیگر نیز از داده‌های کیفی استخراج شد که شامل «نوع‌دوستی»، «تقدس‌بخشی»، «تجلی آیین» و «اوقات فراغت» بودند. نتایج نشان داد که «اوقات فراغت» با فراوانی ۴۹ مورد (۸۳/۱ درصد) بیشترین فراوانی را داشته است. پس از آن، «تقدس‌بخشی» با فراوانی ۴۵ (۷۶/۳ درصد)، «تجلی آیین» با فراوانی ۴۳ (۷۲/۹ درصد) و «نوع‌دوستی» با فراوانی ۳۲ (۵۴/۲ درصد) قرار گرفتند. کاملاً طبق گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان "اگه فضای سبز بیش‌تر باشد مردم احساس راحتی بیش‌تر از اینی که هست می‌کنند" (آقای ۶۸ ساله، مصاحبه شماره ۲۴). "گاهی آبی دستم باشه به گیاهانی که آب نیاز داشته باشن آب میدم" (آقای ۶۸ ساله، مصاحبه شماره ۲۴).

جدول ۳: میانگین و انحراف معیار متغیرها اکتشافی از مصاحبه

بعد	فراوانی	درصد فراوانی
نوع‌دوستی	۳۲	۵۴/۲
تقدس‌بخشی	۴۵	۷۶/۳
تجلی آیین	۴۳	۷۲/۹
اوقات فراغت	۴۹	۸۳/۱

نتایج آزمون مجذور کای نشان داد که متغیرهای «تقدس‌بخشی» ($\chi^2=16/28$, $p<0/001$)، «تجلی آیین» ($\chi^2=12/35$)، «اوقات فراغت» ($\chi^2=25/78$, $p<0/001$) و «نوع‌دوستی» ($\chi^2=0/42$, $p=0/515$) از نظر آماری معنادار نبود (جدول ۴).

جدول ۴: آزمون تک متغیری مجذور کای متغیرهای اکتشافی مصاحبه

بعد	فراوانی مشاهده شده	فراوانی قابل انتظار	باقی مانده	کای اسکوتر	Df	p-value	Phi
نوع دوستی	۳۲	۲۹/۵	۲/۵	۰/۴۲۴	۱	۰/۵۱۵	۰/۱۶
تقدس بخشی	۴۵	۲۹/۵	۱۵/۵	۱۶/۲۸	۱	۰/۰۰۰	۰/۲۱
تجلی آیین	۴۳	۲۹/۵	۱۳/۵	۱۲/۳۵	۱	۰/۰۰۰	۰/۰۹
اوقات فراغت	۴۹	۲۹/۵	۱۹/۵	۲۵/۷۸	۱	۰/۰۰۰	۰/۵۹

انگیزه‌های مردم برای بازدید از مناطق خاص و فعالیت‌های مختلفی که در آن انجام می‌دهند منعکس کننده نیازهایی است که انتظار می‌رود در آنجا برآورده شود. هدف بازدید از آرامستان بهشت محمدی زاهدان مطابق با نتایج مصاحبه‌ها به پنج دسته تقسیم‌بندی گردید و نتایج حاصل از آن در جدول زیر گزارش شده است. بررسی فراوانی اهداف مراجعه‌کنندگان نشان داد که «فاتحه‌خوانی» با فراوانی ۳۳ (۵۵/۹ درصد) بیشترین فراوانی را داشته است. «رفع دلتنگی» با فراوانی ۱۱ (۱۸/۶ درصد) در رتبه دوم قرار دارد. همچنین «تشییع جنازه» و «آب دادن به گیاهان» هر کدام با فراوانی ۶ (۱۰/۲ درصد) و «شرکت در مراسم سالگرد» با فراوانی ۳ (۵/۱ درصد) کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۵: هدف مراجعه به آرامستان مورد مطالعه

بعد	فراوانی	درصد فراوانی
فاتحه	۳۳	۵۵/۹
تشییع جنازه	۶	۱۰/۲
سالگرد	۳	۵/۱
رفع دلتنگی	۱۱	۱۸/۶
آب دادن	۶	۱۰/۲
جمع	۵۹	۱۰۰

نتایج آزمون برازندگی مجذور کای برای اهداف مراجعه نشان داد که تفاوت میان فراوانی‌های مشاهده شده و مورد انتظار معنادار است ($p < 0.001$, $df=4$, $\chi^2=50.40$). این یافته بیانگر آن است که توزیع اهداف مراجعه در میان پاسخگویان یکنواخت نبوده و برخی اهداف، به‌ویژه فاتحه‌خوانی، فراوانی بیشتری نسبت به سایر اهداف داشته‌اند (جدول ۶).

جدول ۶: آزمون تک متغیری مجذور کای هدف مراجعه به آرامستان

کای اسکوتر	درجه آزادی	Phi	سطح معنی‌داری
۵۰/۴۰	۴	۰/۵۷	۰/۰۰۰

بحث و نتیجه گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که آرامستان بهشت محمد رسول‌الله زاهدان، علی‌رغم برخورداری محدود از پوشش گیاهی و عناصر طبیعی، از ظرفیت قابل توجهی برای بازیابی روحیه بازدیدکنندگان برخوردار است. این نتیجه از منظر نظریه بازیابی توجه قابل توجه است؛ زیرا اغلب مطالعات پیشین نقش اصلی در ترمیم روانی را به محیط‌های طبیعی و فضاهای سبز نسبت داده‌اند (کاپلان، ۲۰۰۱؛ گیانفردی و همکاران، ۲۰۲۱) در مقابل، نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در برخی زمینه‌های فرهنگی و معنوی، مؤلفه‌های غیرطبیعی مانند سکوت، خلوت، معنویت و تأمل نیز می‌توانند نقش مشابهی در فرایند بازیابی روانی ایفا کنند. نخستین یافته مهم پژوهش، برتری مؤلفه «دور بودن» نسبت به سایر ابعاد بازیابی بود. این یافته با نتایج نورد و همکاران (۲۰۱۷) و ال‌اکل (۲۰۱۸) همسو است که آرامستان را مکانی برای فاصله گرفتن از تنش‌های روزمره و بازاندیشی شخصی معرفی کرده‌اند. با این حال، تفاوت مهم مطالعه حاضر با این تحقیقات در بستر مکانی آن است. آرامستان‌های مورد بررسی در پژوهش‌های اسکاندیناوی و بیروت معمولاً دارای کیفیت بالاتر منظر سبز و زیرساخت‌های طبیعی هستند، در حالی که آرامستان زاهدان در

اقلیمی گرم و خشک واقع شده و از کمبود پوشش گیاهی رنج می‌برد. بنابراین به نظر می‌رسد احساس «دور بودن» در این پژوهش بیش از آنکه محصول طبیعت باشد، ناشی از معنای فرهنگی و مذهبی فضا، تجربه مواجهه با مرگ و فرصت تأمل در زندگی است. یافته دوم به نقش مؤلفه «شگفتی» مربوط می‌شود. در ادبیات محیط‌های ترمیمی، شگفتی معمولاً از طریق جذابیت عناصر طبیعی، تنوع گیاهی و محرک‌های بصری تبیین می‌شود (وان‌دن‌برگ و همکاران، ۲۰۱۶؛ پاپاسترگیو و همکاران، ۲۰۲۵)، اما در این پژوهش، بازدیدکنندگان شگفتی را نه در قالب جذابیت‌های طبیعی، بلکه در قالب سکوت، آرامش، خاطره‌اندیشی و تجربه معنوی تعریف کرده‌اند. این تفاوت نشان می‌دهد که مفهوم شگفتی در نظریه بازیابی توجه می‌تواند بسته به زمینه فرهنگی و اجتماعی، تعبیر متفاوتی پیدا کند. به عبارت دیگر، جذابیت ذهنی الزاماً به حضور عناصر طبیعی وابسته نیست و در فضاهای معنوی نیز می‌تواند از طریق تجربه‌های درونی و تأملی شکل گیرد.

در مورد مؤلفه «سازگاری» نیز یافته‌ها نشان داد که بسیاری از مراجعه‌کنندگان آرامستان را مکانی مناسب برای رفع دلتنگی، تصمیم‌گیری، خلوت شخصی و دستیابی به آرامش روانی می‌دانند. این نتیجه با دیدگاه کاپلان و پترسون (۱۹۹۳)، مبنی بر انطباق ویژگی‌های محیط با نیازهای روان‌شناختی افراد سازگار است. با این حال، نتایج نشان داد که سازگاری در این پژوهش بیشتر دارای ماهیت روان‌شناختی است تا کالبدی. به بیان دیگر، کاربران محیط را نه به دلیل امکانات فیزیکی، بلکه به دلیل توانایی آن در پاسخگویی به نیازهای عاطفی و معنوی مطلوب ارزیابی کرده‌اند.

در مقابل، مؤلفه «محدوده» برخلاف انتظار نظریه بازیابی توجه، معنادار نشد. یکی از دلایل احتمالی این نتیجه آن است که مراجعه‌کنندگان آرامستان عمدتاً برای فعالیت‌های کوتاه‌مدت و هدفمند به این فضا مراجعه می‌کنند و کمتر به دنبال کشف محیط یا تجربه فضایی گسترده هستند. از این رو، ابعاد فضایی مرتبط با وسعت و اکتشاف‌پذیری اهمیت کمتری نسبت به ابعاد روان‌شناختی پیدا می‌کند.

یکی دیگر از یافته‌های مهم پژوهش، ظهور چهار مضمون اکتشافی شامل «تجلی آیین»، «تقدس بخشی»، «نوع‌دوستی» و «اوقات فراغت» بود که در چارچوب کلاسیک نظریه بازیابی توجه قرار نمی‌گیرند. این یافته نشان می‌دهد که آرامستان تنها محیطی ترمیمی نیست، بلکه فضایی اجتماعی - فرهنگی است که کارکردهای مذهبی، هویتی و جمعی را نیز در خود جای داده است. این نتیجه با پژوهش‌های طالبی و همکاران (۲۰۲۳ و ۱۴۰۲) همخوانی دارد که آرامستان‌ها را بخشی از حافظه جمعی و هویت فرهنگی شهرها می‌دانند. با این حال، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که این کارکردهای فرهنگی نه در تعارض با نقش ترمیمی آرامستان، بلکه در تعامل با آن قرار دارند و بخشی از تجربه بازیابی روانی کاربران را شکل می‌دهند.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ظرفیت ترمیمی آرامستان‌ها تنها از طریق شاخص‌های کالبدی و زیست‌محیطی قابل تبیین نیست، بلکه باید تعامل میان مؤلفه‌های محیطی، فرهنگی، معنوی و روان‌شناختی را نیز در نظر گرفت. این نتیجه می‌تواند به توسعه ادبیات محیط‌های ترمیمی کمک کند؛ زیرا نشان می‌دهد در جوامع مذهبی و فرهنگ‌های شرقی، مؤلفه‌های معنوی ممکن است نقشی هم‌تراز یا حتی فراتر از عناصر طبیعی در بازیابی روانی افراد داشته باشند.

هدف پژوهش حاضر بررسی ظرفیت آرامستان بهشت محمد رسول‌الله زاهدان به عنوان یک محیط ترمیمی و معنوی شهری بود. نتایج نشان داد که سه مؤلفه «دور بودن»، «شگفتی» و «سازگاری» نقش معناداری در تجربه بازیابی روحیه بازدیدکنندگان دارند، در حالی که مؤلفه «محدوده» تأثیر کمتری در ادراک کاربران داشته است. همچنین مضامین «تجلی آیین»، «تقدس بخشی» و «اوقات فراغت» نشان دادند که آرامستان فراتر از یک فضای تدفینی عمل کرده و به عنوان یک فضای فرهنگی، اجتماعی و معنوی در ساختار شهر ایفای نقش می‌کند.

مهم‌ترین دستاورد نظری پژوهش آن است که نشان می‌دهد تجربه ترمیم روانی در آرامستان‌های مناطق گرم و خشک الزاماً وابسته به وجود گسترده فضای سبز نیست و می‌تواند از طریق مؤلفه‌هایی نظیر سکوت، خلوت، معنویت، یادآوری مرگ و تأمل در زندگی نیز شکل گیرد. بنابراین آرامستان‌ها را می‌توان به عنوان بخشی از زیرساخت سلامت روان شهری و یکی از فضاهای معنوی مؤثر در ارتقای کیفیت زندگی شهروندان در نظر گرفت.

در عین حال، نتایج پژوهش نشان داد که کمبود فضای سبز و ضعف کیفیت منظر طبیعی همچنان یکی از مهم‌ترین کاستی‌های آرامستان مورد مطالعه است. از این رو، تقویت کیفیت محیطی آرامستان می‌تواند ظرفیت ترمیمی موجود را افزایش داده و نقش آن را در ارتقای سلامت روان و رفاه شهروندان تقویت کند.

با توجه به یافته‌های پژوهش، آرامستان بهشت محمد رسول‌الله زاهدان فراتر از یک فضای تدفینی، به‌عنوان محیطی معنوی، اجتماعی و ترمیمی عمل می‌کند؛ به‌گونه‌ای که مؤلفه‌های «دور بودن»، «شگفتی» و «سازگاری» بیشترین نقش را در بازیابی روحیه بازدیدکنندگان داشته‌اند و مضامینی همچون «تجلی آیین»، «تقدس بخشی» و «اوقات فراغت» نیز از کارکردهای مهم این فضا به شمار می‌روند. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های توسعه شهری، آرامستان‌ها به‌عنوان بخشی از زیرساخت سلامت روان و فضاهای معنوی شهر مورد توجه قرار گیرند. همچنین به منظور تقویت ظرفیت ترمیمی این فضاها، ارتقای کیفیت منظر، افزایش پوشش گیاهی متناسب با اقلیم منطقه، ایجاد فضاهای آرام برای تأمل و خلوت، بهبود امکانات نشستن و پیاده‌روی و حفظ سکوت و آرامش محیط در اولویت قرار گیرد. از سوی دیگر، با توجه به نقش معنادار مؤلفه‌های فرهنگی و مذهبی، لازم است طراحی و مدیریت آرامستان‌ها به گونه‌ای باشد که زمینه برگزاری آیین‌های مذهبی، تقویت حس تعلق مکانی و حفظ ارزش‌های معنوی و هویتی را فراهم کند. این اقدامات می‌تواند ضمن ارتقای کیفیت محیطی آرامستان‌ها، به افزایش حضور شهروندان، بهبود سلامت روان و تقویت پیوندهای فرهنگی و اجتماعی در شهر کمک کند.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول: نگارش پیش‌نویس اولیه، بازبینی و ویرایش متن، مفهوم‌پردازی، روش‌شناسی، تحلیل رسمی داده‌ها، گردآوری و مدیریت داده‌ها، انجام پژوهش و مصورسازی.
نویسنده دوم: بازبینی و ویرایش متن، نظارت، اعتبارسنجی، مفهوم‌پردازی، انجام پژوهش، گردآوری و مدیریت داده‌ها، مصورسازی.
نویسنده سوم: بازبینی و ویرایش متن، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تأمین منابع، انجام پژوهش و نظارت.
نویسنده چهارم: بازبینی و ویرایش متن، مصورسازی، توسعه و به‌کارگیری نرم‌افزار، روش‌شناسی.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

مقاله حاضر از حمایت مالی برخوردار نیست.

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه تبریز به خاطر حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می‌شود.

References

- Abarghouifard, H., & Vahedi, F. (2017). The role of the cemetery landscape in the cultural development of the city, *Second International Conference on Civil Engineering, Architecture and Crisis Management*, Tehran, Allameh Majlesi University. (In Persian)
- Al-Akl, N. M., Karaan, E. N., Al-Zein, M. S., & Assaad, S. (2018). The landscape of urban cemeteries in Beirut: Perceptions and preferences. *Urban forestry & urban greening*, 33, 66-74. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.04.011>
- Amiri, R. & Haghighatbin, M. (2017). Cemeteries as evolving cultural landscapes from the past to the present, *First International Congress of Interdisciplinary Research in Urban Planning and Architecture*, Tabriz, Kian Tarh Danesh Company.

- Astell-Burt, T., Hartig, T., Putra, I. G. N. E., Walsan, R., Dendup, T., & Feng, X. (2022). Green space and loneliness: A systematic review with theoretical and methodological guidance for future research. *Science of the total environment*, 847, 157521. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.157521>
- Bahadori, J. (2008). Cemeteries in the Perspective of Urban Development, *First National Conference on Cemeteries Management*. (In Persian)
- Bazrgar, M. (2017). The Role of Urban Monuments in Preserving Urban Identity, the Case Study of Shiraz. *Journal of Research and Urban Planning*, 8(30), 83-100. (In Persian) <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22285229.1396.8.30.6.2>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bruni, D. (2016). Landscape quality and sustainability indicators. *Agriculture and agricultural science procedia*, 8, 698-705. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2016.02.047>
- Callaghan, A. et al. (2021). The impact of green spaces on mental health in urban settings: a scoping review. *J Mental Health (Abingdon, England) TA-TT* 30(2), 179-193. <https://doi.org/10.1080/09638237.2020.1755027>
- Dai, D., Bo, M., & Zhou, Y. (2022). How do the young perceive urban parks? A study on young adults' landscape preferences and health benefits in urban parks based on the landscape perception model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(22), 14736. <https://doi.org/10.3390/ijerph192214736>
- Danesh, F., & Farshchi, H. (2017). Improving the physical and spatial quality of cemeteries based on landscape design principles, case study: Dar al-Salem cemetery in Kashan, *5th International Conference on Modern Research in Engineering and Technology*, Shiraz, Iran. (In Persian)
- Darini, A. (2016). Study of some indicators of trees suitable for green spaces in cemeteries (Case study: native trees in the Sari County area), Master's thesis in Green Space Engineering, Sena Non-Profit Higher Education Institute, Sari.
- Evensen, K. H., Nordh, H., & Skaar, M. (2017). Everyday use of urban cemeteries: A Norwegian case study. *Landscape and Urban Planning*, 159, 76-84. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.09.019>
- Francis, D., Kellaher, L., & Neophytou, G. (2000). Sustaining cemeteries: the user perspective. *Mortality*, 5(1), 34-52. <https://doi.org/10.1080/713685994>
- Gianfredi, V., Buffoli, M., Rebecchi, A., Croci, R., Oradini-Alacreu, A., Stirparo, G., Marino, A., Odone, A., Capolongo, S., & Signorelli, C. (2021). Association between urban greenspace and health: a systematic review of literature. *Int J Environ Res Publ Health*. 1-14. <https://doi.org/10.3390/ijerph18105137>
- Grabalov, P. (2018). Public life among the dead: Jogging in Malmö cemeteries. *Urban forestry & urban greening*, 33, 75-79. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.01.027>
- Haghir, S., & Shoochanizd, Y. (2011). Promoting Role of Cemeteries in Social and Cultural Aspects of Sustainable Urban Development in Iran. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 8(17), 81-94. (In Persian) https://bagh-sj.com/article_122.html
- Hami, A., Ghasemzadeh, R., & Samadi-Todar, Z. (2025a). Nature-based solution to increase mental well-being in nursing home. *Landscape Architecture and Sustainability*, 100017. <https://doi.org/10.1016/j.las.2025.100017>
- Hami, A., Ghasemzadeh, R., & Samadi-Todar, Z. (2025b). Older Adults' Perception toward Landscaping of Nursing Homes. *International Journal of Architectural Engineering & Urban Planning*, 35(3), 1-14. <http://dx.doi.org/10.22068/ijaup.891>
- Hami, A., Osan, S., & Samadi-Todar, Z. (2025c). Investigating the Effect of Tree Planting Patterns (Evergreen and Deciduous) on the Improvement of Urban Microclimate. *Geography and Environmental Sustainability*, 15 (1), 115-136. (In Persian) <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23223197.1404.15.1.7.8>
- Hami, A., Faraji, S., Emami Namin, F., & Samadi-Todar, Z. (2024). Motivational and Recreational Priorities of Visitors to the Regional Parks of Tabriz City. *Physical Social Planning*, 9 (2), 34, 79-88. (In Persian) <https://doi.org/10.30473/psp.2024.71165.2727>

- Kaplan, R. (2001). The nature of the view from home: psychological benefits. *Environment and Behavior*, 33, 507–542. <https://doi.org/10.1177/00139160121973115>
- Kaplan, S., & Peterson, C. (1993). Health and environment: A psychological analysis. *Landscape and Urban Planning*, 26(1-4), 17-23. [https://doi.org/10.1016/0169-2046\(93\)90004-W](https://doi.org/10.1016/0169-2046(93)90004-W)
- Löki, V., Molnár, A., Süveges, K., Heimeier, H., Takács, A., Nagy, T., ... & Tökölyi, J. (2019). Predictors of conservation value of Turkish cemeteries: A case study using orchids. *Landscape and Urban Planning*, 186, 36-44. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2019.02.016>
- Masodiasl, B. (2016). Cultural and Social Landscapes of Milan Monumental Cemetery Based on an Urban Public Open Space Approach. *Journal of Art and Civilization of the Orient*, 4(14), 55-62. (In Persian) https://www.jaco-sj.com/article_49290.html
- Nordh, H., & Evensen, K. H. (2018). Qualities and functions ascribed to urban cemeteries across the capital cities of Scandinavia. *Urban forestry & urban greening*, 33, 80-91. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.01.026>
- Nordh, H., Evensen, K. H., & Skår, M. (2017). A peaceful place in the city—a qualitative study of restorative components of the cemetery. *Landscape and Urban Planning*, 167, 108-117. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.06.004>
- Ordóñez, C., Duinker, P. N., Sinclair, A. J., Beckley, T., & Diduck, J. (2016). Determining public values of urban forests using a sidewalk interception survey in Fredericton, Halifax, and Winnipeg, Canada. *Arboriculture & Urban Forestry*, 42(1), 46-57. <https://doi.org/10.48044/jauf.2016.004>
- Ouellette, P., Kaplan, R., & Kaplan, S. (2005). The monastery as a restorative environment. *Journal of environmental psychology*, 25(2), 175-188. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2005.06.001>
- Paker, Y., Yom-Tov, Y., Alon-Mozes, T., & Barnea, A. (2014). The effect of plant richness and urban garden structure on bird species richness, diversity and community structure. *Landscape and Urban Planning*, 122, 186-195. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2013.10.005>
- Papastergiou, E., Kalogerisis, A., Latinopoulos, D. et al. (2025). The greener, the better? A comprehensive framework for studying the effect of urban green spaces on subjective well-being. *Discov Cities* 2, 23. <https://doi.org/10.1007/s44327-025-00062-6>
- Salami-Iraqi, M., & Malek Afzali, A.A. (2016) Designing the Cemetery Space by Adapting the Perspective of Death from Islamic and Existentialist Consciousness, *International Conference on Art, Architecture and Applications*, Tehran. (In Persian)
- Samadi-Todar, Z., & Hami, A. (2025). Elders' perspectives into physical activity and mental well-being in urban parks: case of golestan park in tabriz, Iran. *Landscape and Ecological Engineering*, 21(4), 703-716. <https://doi.org/10.1007/s11355-025-00666-5>
- Samadi-Todar, Z., & Panahirad, S. (2025). Adolescents' perspectives on mental well-being in urban parks-Case study: El-Goli Park, Tabriz. *Journal of Sustainable Urban & Regional Development Studies (JSURDS)*, 6(3), 37-51. (In Persian) https://www.srds.ir/article_215795.html?lang=en
- Samadi-Todar, Z., Hami, A., & Ajirlo, S. A. (2025). Housewives' reasons for refusing to practice physical activity in urban parks. *Journal of Public Health*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10389-025-02432-1>
- Samadi-Todar, Z., Shajareh, S.S., & Panahirad, S. (2024). The point of view of young girls towards the feeling of loneliness in the parks of Sanandaj city in order to improve the quality of life. *Journal of Sustainable Urban & Regional Development Studies (JSURDS)*, 5(3), 174-183. (In Persian) https://www.srds.ir/article_211437_en.html
- Scopelliti, M., Carrus, G., Adinolfi, C., Suarez, G., Colangelo, G., Laforteza, R., Panno & Sanesi, G. (2016). Staying in touch with nature and well-being in different income groups: The experience of urban parks in Bogotá. *Landscape and Urban Planning*, 148, 139-148. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.11.002>
- Shokri, S.M., & Mobini, H. (2016) The Industry of Death; A Study of Global Experiences in Mausoleum Design, *First International Conference and Third National Conference on Sustainable Architecture and Urban Landscape*, Mashhad, International Institute of Architecture, Mehrzad Shahr Urban Planning. (In Persian)
- Taleshi, M., Amjad Yazdi, H., & Rahimi, H. (2022). The Formation of Cultural Areas of Cemeteries, a Sustainable Approach in Peri-Urban Rural Settlements (Case Study: Mashhad Metropolitan Area

- in Northeastern Iran). *Journal of Sustainable Rural Development*, 6(1), 95-104. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25383876.2022.6.1.7.8>
- Talshi, M. Amjad Yazdi, H., & Rahimi, H. (2023). Identification and Verification of Cultural Areas of Cemeteries for Religious Tourism (Case Study: Cemeteries of Mashhad Urban District), *Physical Social Planning*, 8 (29), 59-72. (In Persian) <https://doi.org/10.30473/psp.2023.65482.2632>
- United Nations. (2014). *World Urbanization Prospects*. Department of Economic and Social Affairs, United Nations, New York.
- Vahidzadegan, F. (2012). Brown Field Environment and Landscape Design in a Historical Context Based on the Iranian Garden Model, Master's Thesis, University of Tehran. (In Persian)
- Van den Berg, M., van Poppel, M., van Kamp, I., Andrusaityte, S., Balseviciene, B., Cirach, M., & Smith, G. (2016). Visiting green space is associated with mental health and vitality: A cross-sectional study in four european cities. *Health & place*, 38, 8-15. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2016.01.003>
- Wang, R., Zhao, J., Meitner, M. J., Hu, Y., & Xu, X. (2019). Characteristics of urban green spaces in relation to aesthetic preference and stress recovery. *Urban Forestry & Urban Greening*, 41, 6-13. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2019.03.005>
- World Health Organization (2021). Urban Health. WHO, Geneva. Retrieved from <https://www.who.int/health-topics/urban-health>
- Yang, B., et al. (2021). Greenspace and human health: an umbrella review. *Innovation* 2, 100164. <https://doi.org/10.1016/j.xinn.2021.100164>
- Yılmaz, H., Kuşak, B., & Akkemik, Ü. (2018). The role of Aşiyan Cemetery (İstanbul) as a green urban space from an ecological perspective and its importance in urban plant diversity. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33, 92-98. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2017.10.011>
- Žlender, V., & Gemin, S. (2020). Testing urban dwellers' sense of place towards leisure and recreational peri-urban green open spaces in two European cities. *Cities*, 98, 102579. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102579>